

Павло КУЛЯС

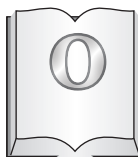
Ключові слова: українська мова, мовна система.

На журналістських і редакторських спеціалізаціях університетів нині викладають курс типології помилок. Важливо, щоб студенти розуміли, що смисл роботи редактора — не в чищенні мовних стаєнь, а в забезпеченні високої культури публікацій. Про українську мову, її багатство, виражальні можливості, її глибокі корені. Про високі якості цієї мови — суб'єктивні та об'єктивні критерії.

УДК 070.41:808.2(477)

ВСЯ І ДАВНІСТЬ, І ОБНОВА — УКРАЇНЬСКА МОВА

© Куляс П., 2012

дна з найтрудомісткіших нив редактора – суржикові бур'яницька. Перш ніж занурюватися в аналіз цієї біди, яка охопила українську мову, у пошук способів боротьби з ним, мусимо не випустити з уваги головного: *чим є для нас українська мова, якою є її якість на тлі розвинених світових мов.*

Українська мова – одна з найбагатших у світі. Це твердження часом пов'язують з «ейфорією патріотів» – особливо після набуття Україною незалежності.

І справді, оцінки своєї мови (і в нас, і в інших народів) найчастіше емоційні. Так є тепер, так було і до незалежності: українці відгукуються про свою мову з пієтетом. Вони називають її пісенною, солов'їною (Володимир Сосюра), веселковою, золотою (Андрій Малишко), «нашим дивом калиновим» (Дмитро Білоус); «розкішною і гнучкою, як мрія» (Олександр Підсуха); «запашною, співучою, гнучкою, милозвучною, сповненою музики й квіткових пахощів» (Олесь Гончар); «Пресвятою Богородицею і Мудрою Берегиною мого народу» (Катерина Мотрич).

Але з такою ж шаною, очевидно, відгукуються про свою мову й інші народи. Тому цікавими для нас мають бути сторонні оцінки нашої мови.

Зіставляли українську мову з іншими й раніше.

Ельвія Челебі, турецький мандрівник і

поліглот, 1657 р.: «Українці – стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж перська, китайська, монгольська і всілякі інші».

Еліза Ожешко, відома польська письменниця, рубіж XIX і XX ст. (прочитавши рекомендовані Іваном Франком твори українських письменників Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, Гната Хоткевича, Михайла Коцюбинського і самого Івана Франка): «Повісті... надихнули мене великим довір'ям до Вас і симпатією... Що більше читаю, то сильніше відчуваю дивну насолоду й поезію цієї літератури. Чиста вона, мов кристал, тепла вона, мов літній вечір, несподівано оригінальна, до жодної іншої відомої мені не подібна».

Назим Хікмет, турецький поет: «Я дуже люблю українську мову, мені здається, що вона звучить серед слов'янських мов так само, як італійська серед своїх сестер».

У виступах і публікаціях російськомовної преси (і у сусідів-братів, і тут, у нас) завжди була і є надто потужна антиукраїнська течія, один із найпоширеніших мотивів якої – дискредитація української мови як «недорозвиненої, неспроможної до висловлення складних наукових думок, художніх образів». І нині подибуємо подібні висловлювання. Один професор провідного на сході України національного (!) університету лихословить про те, що вона «чужа ідеальному буттю», що «світ української мови – це предметно-матеріальний світ» і «...така мова є прекрасною для працівників і чиновників, але нею не можна молитися... і філософствувати» тощо. Йому підспівує високий місцевий чиновник (теж, до речі, кандидат наук), просторікує про неспроможність української мови для наукового стилю. Ці недруги української мови (з українськими прізвищами, до речі, – то, скажімо умовно, Луценко, то Левченко, то Колесниченко абощо) повторюють давні російські міфи – зокрема з циркуляру графа Валуєва 1863 року, що «ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути і що нарідчя їх... є та ж російська мова,

тільки зіпсована впливом на неї Польщі»* [6, 196].

Але серед російської інтелігенції завжди були люди, які й у періоди антиукраїнської політики об'єктивно ставилися до України й української мови. Справжні, неупереджені російські інтелектуали відзначали багатство, природність і внутрішню стрункість української мови. Наприклад, Л. Толстой якось вигукнув: «Я дуже люблю вашу народну українську мову, звучну, цвітисту і таку м'яку. У вашій мові стільки ніжних, сердечних, поетичних слів: ясочко, зіронько, квітонько, серденько...» [17, 9].

Відомий російський тенор зі світовою славою Леонід Собінов, приїхавши 1926 р. на гастролі до Харкова, де він мав співати в опері Вагнера партію Лоенгріна українською мовою, сказав: «Коли я одержав переклад «Лоенгріна» українською мовою й тоді ж, сівши за рояль, проспівав знамените звернення до лебедя, я мимоволі вигукнув: та це бо звучить зовсім по-італійському – гарно, звучно, високо й поетично» [1, 14–15].

І ніби переклик із Л. Собіновим: «*Мова українська, як і італійська, вокально і милозвучно стоїть на першому місці*» – оцінка Б. Гмирі – артиста, який у своєму басовому амплуа переспівав майже всю світову оперну класику – й італійською, й іспанською, й німецькою... Але він і за кордоном часто виконував цю класику українською – і з незмінним успіхом, дивуючи слухачів тим, як приємно звучить їхній оперний репертуар в українському перекладі Максима Рильського, Богдана Лепкого та інших наших поетів...

Важливими для нас є оцінки російських науковців.

Ще в середині XIX ст. академік Санкт-Петербурзької академії наук І. Срезневський писав: «Сила людей має переконання, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи вважить богемській щодо ясноти слів і висловів, польській щодо барвистості, сербській щодо приємності; що це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами обробленими гнучкістю й багат-

ством синтаксичним, мова поетична, музична, мальовнича» [1, 14].

Трохи пізніше, 1880 року, Михайло Красуський у виданій в Одесі роботі «Древность малороссийского языка» писав: «Займаючись тривалий час зіставленням арійських мов, я дійшов переконання, що малоросійська мова старша не лише від усіх слов'янських, не виключаючи так званої старослов'янської, а й від санскритської, латинської і решти арійських...» [25, 24]. І далі: «...Небагато минуло сторіч від часу панування латинської мови, але тепер її вже ніхто не розуміє, так само німці не розуміють мову готів. Наріччя диких людей перемінюються протягом кількох поколінь, мова ж Малоросів, хоча й теж не в первісній формі, стоїть і донині твердо, наче непорушена скеля. Якщо коли-небудь нескоро здійсниться думка про загальну слов'янську мову, то малоросійська мова першою перед усіма має на це право, бо це мова корінна, і тому-то всі слов'янські племена краще її розуміють, ніж інші» [25, 28].

Маймо на увазі, що це сказав поляк за національністю, польський і російський філолог – до того ж у період задушливої дії циркуляру Валуєва та Емського указу царя.

Усі ці позиції російських інтелектуалів щодо нашої мови прозвучали усно або майже випадково видані мізерним накладом. «Випадково» вони й десь загубилися, не ставши надбанням громадської думки...

І ось своєрідна інтегральна оцінка нашої мови, яку дали провідні зарубіжні фахівці (філологи, поети, оперні співаки).

1928 року на конкурсі мов, який проходив у Парижі, українська мова посіла третє місце після французької та італійської [19, 14]. Можна згадати й про конкурс, який проходив у 1934 році там же, в Парижі. І того разу українська мова була третьою – після французької і перської [17, 9]. Слід мати на увазі, що обидва конкурси проводилися без участі представників України і проходили в найтяжчий для української мови період сталінського її лінгвоциду, коли повним ходом чинився терор проти української інтелігенції і на-

самперед проти філологів, письменників, викладачів-україністів.

Є люди, які глибоко відчували життєву силу української мови. Згадаймо В. Маяковського: «...Товарищ москаль, / на Україну шток не скаль. / Разучите эту мову на знамёнах – лексиконах алых, – / эта мова величава и проста: / Чуєш, сурми заграли, / час розплати настав».

Уже смертельно хворий (на лейкемію) дуже талановитий російськомовний поет Леонід Кисельов написав разучі за силою думки і почуття рядки: «Я постою у края бездны / и вдруг пойму, сломясь в тоске, / что всё на свете – только песня / на украинском языке» [7, 27]. В останні місяці свого життя він повністю на перейшов на українську мову.

А що ж конкретно свідчить про силу і красу української мови? Які її переваги відзначають фахівці? Які аргументи?..

Можна диференціювати ці аргументи.

Милозвучність

І українські, й зарубіжні фахівці однакостайні в тому, що наша мова благозвучна, милозвучна, евфонічна і, як пише відомий український фонетист Н. Тоцька, наспівна. Але чи не просте це естетичне враження? Милозвучність стає науковим поняттям, коли вона обґрунтована конкретними лінгвістичними параметрами (тобто аргументами).

Українська мова має для забезпечення милозвучності чимало механізмів.

Перший із них – і в цьому майже однакостайні всі фахівці – це чергування голосних і приголосних звуків у мовному потоці. В. Чабаненко вважає, що головний чинник милозвучності української мови – закон урівноваженості кількості голосних і приголосних звуків у мовленнєвому потоці [13, 47]; І. Качуровський для цього явища мови запроваджує поняття «коефіцієнт прозорості». Фахівці визначають це співвідношення голосних і приголосних для української мови, як 42 : 58, а в народних піснях і в художній літературі – як 50 : 50 [13, 46, 50].

Друге – це система чергувань прийменників та префіксів у – в, і – й – та, з – із – зі.

Відомий український філолог Орест Ткаченко означає це явище як «явище взаємодії кінця–початку суміжних слів» [18, 10]. Пісенна творчість українського народу – найяскравіший приклад використання евфонії як засобу забезпечення благозвучності мовлення. В ній майже немає немилозвучних (несуголосних) поєднань: «*Ой, у полі три криниченьки...*» – не в полі, а саме у полі. «*Гей у лузі червона калина похилилася...*». Зі старої щедрівки з іще дохристиянською образотворчою системою (її 3–5 тисяч років!): «*Місяць каже: – Як я зійду, / То зрадується весь звір у полі. / Ой звір у полі, чумак у дорозі, / Чумак у дорозі, хазяїн у домі».*

Але евфонія в українській мові – це не лише названі вище найпростіші чергування.

Третій механізм забезпечення милозвучності української мови – *дозвучення слів* (інакше – вживання протетичних приголосних і приставних голосних звуків). Якщо проаналізувати наші фольклорні джерела, літературну класику і сучасну художню літературу, ми там побачимо справді віртуозне володіння цим прийомом. Виявимо цілий ряд дозвучених префіксів і слів (*весь – увесь, мла – імла, огонь – вогонь, ржа – іржа, уста – вуста, утлий – вутлий, ще – іще*), «нестандартних» прийменників (*ві, ві, уві, вво, уво, наді, переді, надо, передо, зо, к, ік, від – од і под*): «*...ускочивши ув ятір*» (Г. Квітка-Основ'яненко); «*Де кров ілють, а де горілку п'ють*» (П. Куліш); «*Чорне море ув очах ячало...*» (Б. Олійник). Дозвучення є звичайним і в народній пісні: «*Нічим в хаті затопити, / Ніщо дітям ізварити*»; «*Що я вчора ізвечора / Кращу тебе полюбив*» і под.

Орест Ткаченко звертає увагу на поєднання цих особливостей з варіативністю закінчень іменників, прикметників, займенників (*коневі – коню; на синьому – на синім; у тому – у тім*) або такі, що тепер уже майже вийшли з ужитку, але в принципі можливі й досі (*сині, зелені – синії, зеленії; біла – білая*). І це ми можемо вважати ще одним, *четвертим* прийомом забезпечення наспівності україн-

ської мови – четвертим і не останнім. У сумі вони створюють величезні можливості для різноманітної ритмізації і поетичної, і прозової мови...

До цього можна додати: варіативні закінчення дієслів, прислівників (*зробім – зробимо, більш – більше*); варіюються також частки *б і би, ж і же*; паралельні закінчення в давальному відмінку *-ові, -еві, -єві – у*; використання вставних та випадних голосних; спрощення в групах приголосних; уподібнення та розподібнення приголосних звуків; злиття фонем в один звук; уникання збігу однотипних за творенням звуків у тому самому слові чи на стику слів; гармонійне розташування побічних наголосів.

Уся ця система уникнення збігу голосних і приголосних становить *закон української мови – закон милозвучності (доброзвучності)*, грецькою – евфонії.

Як зазначає Орест Ткаченко, «ані російська, ані польська мови подібних ресурсів у своєму розпорядженні не мають» [18, 11], що повністю спростовує вигадки про вторинність української мови, що *це мова російська, зіпсована впливом польської*. Які впливи, якщо ні в тій, ні в тій мовах немає тих багатючих ресурсів української?!

Ці особливості нашої мови впливають і на ментальність народу. І «самі українці, й особливо сторонні спостерігачі відзначають схильність до поетизації вражень, ліризм, а також нахил до гумору» [17, 12].

Але, як зазначав В. Ващенко, милозвучність служить не тільки зовнішньою прикрасою орфоєпії, вона також показує, *як осмислюється звучання мови*. Коментуючи цю думку, Ю. Мосенкіс зазначає, що саме в цьому вага і значення милозвучності як великої сили мови, як її потужної енергії. Функціонування численних паралелей у системі милозвучності викликається потребою зафіксувати **найтонші відтінки, логічні та експресивні центри висловлювання, підкреслити й виділити найважливіше, характерне не лише з погляду семантики, але навіть з погляду стилю мовлення** [13, 45–46].

Не можна тут оминати й таку особливість української мови, як її звуконасліду-

вальна природа (до речі, це одне із вагомих свідчень давності української мови):

– африкати [дж], [дз] (їх теж немає в близькоспоріднених з українською мовах) очевидно є залишками первинних слів, утворених на світанку мовлення людини, які були звуконаслідувальними: [дз] – мабуть же, бджола, [дж] – джміль;

– гортанне [г], яке стало предметом висміювань «хуторянського» мовлення «хахлів». А з чого ж тут сміятися? Це ж теж одне зі свідчень давньої звуконаслідувальної природи українського мовлення. Станіслав Губерначук про це пише: «Можна не сумніватися, що із праукраїнського слова *гу* (голос, звук) <...> пізніше утворилися такі українські слова: *гул* (ясно ж, що не *гул*. – П. К.), *гук*, *гудіння*, *гуркіт*, *гурчання*, *гукати*, *гугіт*, *гуляння*, *гуслі*, *губи* і похідні від них. Згадаймо, що і в українських язичницьких веснянках є отой праукраїнський вигук *гу* як гу+кання весни, та й інші слова – *гулі*, *гуляння* – якнайкраще в'яжуться з отим первовічним *гу* (звук, голос)» [4, 225–226]. Всі ці звуконаслідувальні особливості української мови відтворюють у нашій уяві картини природи.

Не забуймо, що наша мова має й проривне *г*.

Багатство синонімії і фразеології

Українська мова має вельми розвинену синоніміку, яка спроможна задовольняти найрізноманітніші потреби мовців у тому, щоб передати найтонші варіанти значення слів та емоційно-експресивні й оцінні їх відтінки. «Багатству синонімів, – пише відомий наш філолог Орест Ткаченко, – наша мова завдячує своєю барвистістю; адже в цьому вона принаймні вдвічі багатша за обох своїх сусідок, російську і польську мови. В українській мові можливі *чекати* і *ждати*, *господар* і *хазяїн*, *город* і *місто*, *перемога*, *звитяга* і *побіда*, а в російській тільки *ждать*, *хозяин*, *город*, *победа*, у польській – *czekac*, *gospodarz*, *miasto*, *zwyciestwo*. Подібних прикладів можна навести дуже багато...».

Багатою синоніміка є на всіх рівнях: на рівні слів (*чорногуз*, *бусол*, *бусел*, *бузько*, *гайстер*); на рівні граматичних форм

(синоніміка суфіксів: *матуся* – *матінка*; синоніміка префіксів: *запитати* – *спитати*; паралельні форми відмінків: [-ові] – [-у] в давальному відмінку; складна та складена форми дієслів: *робитиму* – *буду робити*; повні та короткі форми прикметників: *повний* – *повен*; варіативність ступенів порівняння: *виразніший* і *більш виразний* тощо); на рівні словосполук і речень (*люблю грати* – *люблю гру*; *сніг замів* – *снігом замело*; *я хочу* – *мені хочеться*).

Такою ж багатою є й українська фразеологія.

У нашому усному й писемному мовленні дуже часто послуговуються калькованими сталими словосполучками. Наприклад, єдиною і набридлою стала словосполучка *вводити в оману* – калька від російського «вводит в заблуждение». Замінити ж її можна легко і з великим стилістичним вибором: *забивати баки кому*; *завести на манівці кого*; *завести в оману кого?*; *замилювати очі кому*; *збити з пантелику кого*; *збивати з правдивого (доброго) шляху кого*; *наводити полуду на очі*; *призводити до помилки*, *до облуди*; *блудом повести кого*; а ще лексичні відповідники *дурити*, *піддурити*, *здурити кого*; *оміляти*, *омилити*, *змилити кого* [5].

Це простий, майже побутовий приклад, але він засвідчує багатство української фразеології з її синонімічним розмаїттям. Ця особливість української мови яскраво відбита і в художній літературі.

Мабуть, найпереконливіше свої спроможності мова демонструє в безпосередньому контакті з іншими мовами, в зіставленні, зокрема в перекладах. Українські перекладачі (Микола Зеров, Максим Рильський, Григорій Кочур, Микола Лукаш та ін.) довели, що для них не було так званих «неперекладних місць».

Великим майстром у використанні української фразеології був Микола Лукаш. Унікальними з цього погляду є виконані ним переклади творів Й.-В. Гете, Поля Верлена (одного з «найважчих» для віддачі іншими мовами), іспанських, німецьких, польських, угорських поетів, сервантесового «Дон Кі-

хота», «Декамерона» Бокаччо. У фразеології цих перекладів – усе багатство української мови. Про це свідчить унікальний академічний словник «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша». До його реєстру увійшло понад 6 тис. сталих мовних зворотів, близько 15 тисяч ілюстративних фрагментів [21]. Ось тільки деякі з них:

РОЗУМ: бистрий (або жвавий, не вбогий) на розум; більше розуму в кулаці, ніж деінде; з дурного розуму; затуркувати розум *чий*; каламутити розум *кому*; недійшлий розумом; несповна розуму; носити розум у череві, а тельбухи в голові, прив'язувати розум до п'ят (тобто тікати звідки-небудь), схибнутися розумом – усього 68 фразеологізмів!

А до гасла «ОКО» – більше 240 (!) одиниць (крім звичних сполук типу *очі розбігаються, і в очі не бачити, дивитися іншими очима; на власні очі; хоч око виколи*): аж очі рогом полізли; ані на оч (не пускати); бути сіллю в оці; геть мені з-перед очей; додати собі ціни в очак; забільмити очі; звести очі; зорити ласкавим оком; кресати з очей блискавиці; ласе око; мати на оці; накинати ласим оком; насунути заслонки на очі; не склепити очей; не спускати з ока; очі огонь крешуть; поглядати зухвалим оком; поглядати ласкавішим оком; позирати кривим оком; поривати очі; стригти очима; стріляти очима; уп'ясти очі; устроити очі в землю; хоч у око стрель).

Як свідчить письменник Леонід Череватенко, Микола Лукаш був переконаний – і доводив це на ділі, що українською мовою можна – і треба – віддати і передати абсолютно все: без винятків, у будь-якому стилі, у першій-ліпшій манері, з якої завгодно епохи... [21, 733]. Він здавав собі справу в тому, що саме на фразеології, немов на підмурівку, височіє велична споруда нашої мови – і нашої літератури [21, 721].

Точність і стислість. Менша омонімічність

Характерна риса українського лексикону – це його багатство через наявність слів, що точно відображають відтінки значень, чого значно менше в *російській* і зо-

всім мало в *англійській* (аналітична мова, де значення слова можна впізнати лише в контексті, наприклад, 14 значень слова *action*). В українській мові значення вдало дібраного слова очевидне відразу – у процесі першого читання.

Інакше кажучи, в українській мові *значно меншою є омонімія*.

Російському «представление» в російсько-українському словнику (РУС) відповідає 12 значень української мови: і *наведення*, і *представлення* (до нагороди), і *подання* (документів), і *зображення*, і *виведення*, і *показування*, і *удавання*, і *змалювання*, і *виставляння*, і *вистава*, і *завдання* (*завдання*), це, нарешті, й *уявлення*. Усі українські значення не потребують контексту; на відміну від російського «представление». Те ж стосується й дієслова – «представлять» («представити»). Комунікативна перевага українських відповідників очевидна.

У російському слові «соединение» без контексту ви не розрізните, що це: дія (закінчена чи незакінчена), чи це стик труб, чи математична група; український же ряд – чіткий: дія – це *з'єднання, сполучання*; подія – *з'єднання, сполучення*; а місце, де що-небудь з'єднано, – *з'єднання*; математична група – *сполука*. А російською все це – *соединение* (один омонім). Таку ж розгортку процесових понять дадуть омонімічні російські слова «новообразование», «преобразование», «определение» та подібне. Диференційно розшифровується «напряжение»: електричне – *напруга*, механічне – *напруження*; несущая (конструкція) – (*балка*), тримальна – (*крило*) *носіїне* або *крило-носії*, (мостова) *опора* для вантових мостів – *тримальна* конструкція.

В українській мові у віддієслівних іменників розмежовують іменники дії, події і результату чи об'єкта дії (*випускання, випусцення, випуск*). Дієслово постає у ролі твірного терміна віддієслівних іменників (*завертання, завершення; завертати, завернути*). Останнє дає змогу заміняти розщеплені присудки на дієслова (*осуществлять управління – керувати*) і уникати надмір-

ного “*ння-кання*” в текстах фахової мови, зокрема в означеннях понять*.

У цих фактах, до речі, – вимовна, переконлива відповідь на облудні звинувачення української мови в її непридатності до наукового стилю. Вона тут виразно багатша, ніж порівнювані з нею, включно з російською.

А щодо стислості...

Є простий спосіб оцінити перевагу стислості в мові. Спитайте будь-якого працівника газети, яка видається російською і українською мовами, тобто дублюється. Він вам назве цифру: економія задрукованої площі в українському варіанті – близько 15 відсотків. Що роблять редакції для того, щоб уникнути білих плям? «Грають» кеглями заголовків, додають пробільний та «прикрашальний» поліграфічний матеріал. Іноді навіть підверстують невеликі додаткові замітки.

Цю ж особливість підмітив відомий український перекладач Анатоль Перепада. «Коли я перекладав Рабле, – розповідає він, – помітив таку закономірність: сорок аркушів мови оригіналу відповідають сорока аркушам українського перекладу. Тоді як російський текст уже розтягнеться на всі шістдесят. Та, як на мене, що коротше слово, то краще» [2]. Тобто та ж закономірність виявляється й між французькою та російською мовами.

Звідки береться ця різниця?

Її можна виявити у зіставленні лексики і морфологічних форм двох мов: заявленіе – *заява*, учайщийся – *учень*; мгновение – *мить*, произведение – *вір* (а якщо в прикладних галузях – *вір*); многочисленный – *численний* (а під впливом російського слова наші суржиконосці вигадують слова-покручі: *багаточисельний*, *багаточисленний*), односторонне действующий – *однобічної дії*, измерительный – *мірчий* (у 30-ті роки нам начепили *вимірюючий* чи навіть *вимірювальний*), един-

* Докладніше про процесові поняття *див.* у посібнику автора «Система – проти автоматизму суржика» [10, 80–91]; в РУС наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) О. Войналовича та В. Моргунока (Передмова, с. 3–13).

ственное число – *однина*, множественное число – *множина*, зондирующее устройство – *зондувач* [у 30-ті роки в українську мову запровадили *зондувальний пристрій*]. І це, як бачимо, простежується і у побутовому мовленні, і в наукових текстах.

Проанатомуймо, наприклад, слово «доказ-а-тель-ств-о». Знімемо всі морфологічні «доважки» – і дістанемо українське слово *доказ*! Зміст – абсолютно тожотний. Пояснюється це явище все тим же: російська мова творилася на базі церковнослов'янської і, як каже Анатоль Перепада, було взято «курс на пишність, аби слово довше звучало» [2]. Звідти славновісні перли «імператорського стилю»: *на ваше благоусмотрение, всеподданнейшее прошение, высочайшее соизволение*. Звідти й *жизнеобеспечивающие средства*, скальковані у нас як *життєзабезпечувальні засоби*, по-українськи – простіше: *засоби виживання*.

Отже, і з погляду стислості й точності українська мова впевнено демонструє свої переваги.

А ще ж фахівці відзначають: дивовижну стійкість української мови; народну, розмовну основу; живомовність української лексики і фразеології (зокрема її прислівникове багатство); великі словотвірні (дериваційні) можливості; дієслівність і динаміку синтаксису; виражальні можливості української мови.

Правічні корені мови

1. VI ст. – постання української мови.

Точну дату утворення будь-якої «ново» мови (навіть з точністю до століття) ніхто не може визначити. Це зауважують І. Огієнко, А. Кримський, Ю. Шевельов та інші визначні вчені. Бо йдеться про дуже тривалий і складний процес (глотогенезу).

Що ж до української мови, то проф. І. Ющук, як і багато інших наших учених, вважає, що вона існувала вже в VI–VII ст. Це, очевидно, відповідає дійсності, слід тільки мати на увазі, що на тоді це був незавершений процес, період активного формування мови тривав до XI ст. Тому більш ґрунтовною видається оцінка

академіка Агатангела Кримського: «вже в XI ст. мова Наддніпрянщини і Прикарпаття була виразно окремою східнослов'янською мовою – предком сучасної української мови» (А. Кримський. «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася», 1922 р.). В цьому твердженні ключовим є пряме, безпосереднє виведення української мови з праслов'янської. І те, що ця концепція стала домінувати в українському науковому дискурсі, викликає величезний спротив деяких російських науковців. Вони й донині дотримуються міфу (або, за визначенням Ю. Шевельова, «офіційно обов'язкової догми») про «спільну давньоруську (єдину східнослов'янську) мову», про виникнення української і білоруської мов «у кінці XIV–XV ст.».

2. На XI ст. це вже була *струнка мовна система*.

Її основні елементи ми можемо спостерегти на прикладі графіті Софії Київської. Графіті – це автентичні написи XI–XIV ст. Адже літописи, церковні книги, твори «Руська правда», «Слово о полку Ігоревім» дійшли до нас у пізніших копіях. А графіті писали живі люди саме того часу. Там побачимо:

– дієслова минулого часу, що закінчуються на **-в** замість церковнослов'янського **-л**: *писав, ходив, молив*;

– кличний відмінок: *владико, Стефане, голово*;

– закінчення **-у** в родовому відмінку однини чол. роду: *з того спору*;

– форма дієслів без **-т**: *пече*;

– дієслова в інфінітиві на **-ти**: *получати, писати, скончати*;

– м'яке **«ц»** наприкінці слів: *чернець, помилуй Валерця, помози Архипцю*; у скороченнях **«м-ця»** – місяця, *мць* – місяць;

– скрізь вживається **се**, а не **это**;

– чергування в основі **к-ц-ч**: *Господи, помози рабу своєму Луці...; владичин*;

– чергування **г-з**, яке потім перейшло в **ж** (*Господи, помози рабу своєму мирським іменем Путькові*);

– давальний відмінок з закінченням на **-ові, -еві**: *Путькові, Василієві, Мареві* (від

Марій), *Петрові, Павлові, Фролові, Борисові, дякові*;

– в широкому вжитку вже були чоловічі імена на **-о**: *Дмитро, Данило, Кирило*, та зменшувальні форми імен на **-ко**: *Іванко, Жадко, Останко*;

Є там і чимало суто українських лексем: *пръзвъць (Господи, помози рабу своєму Ігнатові, а пръзвъць мое Саєтат), чернець, кволій, порося* (автор напису кається, що з'їв його у піст); *бо, коли, посеред, мати* (не мати), *батько, сподобиться, «а ворогов трясцею оточи»...* [10].

І багато інших виразних ознак української мови – її системи, якою (в своїй основі) послуговуємося ми й нині.

Саме цей живий матеріал XI–XII ст. (своєрідний лінгвістичний артефакт) не залишає каменя на камені від імперського міфу: українська мова на той час була живою мовою Київської Русі зі своєю лексикою, фонетикою і граматичною структурою. Кажуть, мова літописних та інших джерел того періоду схожа на російську, а не на українську. Нічого подібного: вона схожа на церковнослов'янську – болгарську мову, яку потім московити (росіяни) поклали в основу своєї літературної мови.

А як же насправді (не за російським імперським міфом) поставали три східнослов'янські мови? Зокрема, як формувалася російська мова? (Якщо її не було в Києві, то де ж вона була?)

Тут можна спиратися на концепцію автора фундаментальної, на 1000 сторінок, «Фонології української мови» (виданої спочатку англійською, а потім, уже за часів незалежності, українською мовою) академіка Юрія Шевельова про п'ять мовно-територіальних одиниць-регіонів, які існували на східнослов'янському обширі: Новгородсько-Тверський, Полоцько-Смоленський, Муромо-Рязанський, Києво-Поліський та Галицько-Подільський. Ця структура виведена з фундаментального фонетичного аналізу племінних діалектів періоду розпаду праслов'янської мови.

Висновок ученого такий: російська мова сформувалася на базі Новгородсько-

Тверського і Муромо-Рязанського, білоруська – на базі Полоцько-Смоленського і Києво-Поліського, українська – на базі Галицько-Подільського і Києво-Поліського регіонів. [23, 389, 392]. Ці Новгородсько-Тверський і Муромо-Рязанський регіони і є ареалом проживання північнослов'янських племен вятичів, кривичів, які в процесі колонізації Залісся асимілювали величезні угро-фінські етнічні масиви (чудь, меря, весь, мордва, мурома та ін.).

Якщо врахувати давні процеси етногенезу, то можна скористатися «формулою» етно-діалектної праоснови трьох мов Ореста Ткаченка [18, 40]:

- дослов'янська (до/прото/українська) іранська, конкретно скіфська, мова України;
- дослов'янська (до/прото/білоруська) балтійська мова Білорусі;
- дослов'янська (до/прото/російська) фінська (фінські), зокрема мерянська мова Росії.

Ці суттєві «чужорідні» складники (скіфський – балтійський – фінський) цілком виразно накладаються на «регіони» Юрія Шевельова.

Слід мати на увазі, що ці три мови утворювалися несинхронно: українська з помітним випередженням, російська – з прискоренням тільки після постання Московської держави всередині XII ст. Специфікою творення мови було розширення території і підкорення угрофінських, а потім татарських та інших етносів, чії мови суттєво впливали на російську. Відомий російський історик XIX ст. В. Ключевський навіть писав, що російська мова – це зіпсована під впливом татарської і місцевих фінських мов болгарська мова. «Обруселая чудь..., – писав він, – портила говор, внося в него чуждые звуки... В говоре владимирском мы видим первый момент порчи русского языка под финским влиянием, а говор московский представляет дальнейший момент этой порчи» [8, 8].

Цікавою є й позиція російського мовознавця академіка О. Шахматова. «Батьківщина нашої великоруської літературної мови – Болгарія, – писав він, – але сформу-

валася вона в Києві, де зазнала благотворного впливу народного середовища. Остаточно розвинулась вона в Москві». У праці «Короткий нарис історії малоруської (української) мови» 1916 року він уточнив цю думку: «Ми повинні відкинути найрішучішим чином думку про те, що Київщина була в давнину заселена не предками сучасних малоросів, а представниками інших народностей. Нема сенсу шукати в X–XI ст. біля Дніпра великоросів, оскільки великоруська народність – походження значно пізнішого» [16]. Тут ще треба б уточнити, що слов'янським складником російської мови (крім болгарської) була не так українська мова, як мова племен в'ятичів, кривичів тощо. В основному саме вони колонізували Залісся, асимілювали численні угро-фінські племена.

Очевидно, й на протоукраїнську впливав говір скіфський, але було це не на момент постання української мови, а значно раніше – ще до Р. Х. і в перші два–три століття нової ери.

Але хоч би як там було, українська мова творилася на своїй землі і своїм етносом. Як пише Юрій Шевельов, «справжня, «жива» українська мова ніколи не була «давньоруська», ніколи не була «стільноруська», ніколи не була тотожна з російською, не була предком або нащадком або відгалуженням російської мови. Вона поставала й постала з праслов'янської, формуючися від VI до XVI ст.» [23, 397–398].

3. Протоукраїнські праколені.

Слід розрізняти історію української мови та її протоісторію.

Існує величезний масив публікацій періоду незалежності України, в яких ідеться про трипільські та індоєвропейські корені української мови, про її багатотисячолітню дохристиянську історію. Треба сприймати їх без ейфорії, бачити факти, а не фантазії.

А факти дуже цікаві. Іноді навіть мотрошно від того, в які часові глибини вони примушують нас заглянути. Які духовні багатства наших предків вони таять.

Перше – датування за порівняльними лінгвістичними дослідженнями.

Майже сенсаційне відкриття належить

проф. І. Ющуківі. Він зіставив українську мову з найдавнішою індоєвропейською – латинською (вже відмерлою. – П. К.) і вказав на архаїчність української мови, оскільки вона має велику кількість прадавніх індоєвропейських елементів. Можливо, перекоонує вчений, їх більше, ніж у будь-якій із сучасних мов, що входять до цієї сім'ї. Спільність між українською та латинською мовами встановлюється на рівні фонетики і граматики (однакова система голосних, за винятком довгих і коротких; уживання звуків [г] і [г`] тощо).

Загальний висновок такий: «...українська мова в окремих своїх типах, моєнтах почала формуватися ще перед трьома тисячами років – можливо, водночас із латинською, якщо не раніше. Адже українська мова зберегла багатово, що вже класична латинь утратила». Про це докладніше можна дізнатися в книзі М. Степаненка [17, 13–17].

Ще один дослідник-компаративіст – Юрій Мосенкіс реставрував більше 100 кореневих слів з трипільської культури і оприлюднив цей унікальний словничок [13, 130–137]. Для цього він використав власний метод реконструкції давніх культур, зокрема трипільської, який ліг в основу його докторської дисертації. Він виявляв залишки трипільської мови у праслов'ян, а оскільки їхньою прабатьківщиною була територія нинішньої України, то, відповідно, найбільше цих залишків варто шукати в українській мові. Ось деякі з лексем того словника: *ліс, залізо, баран, меч, кобила, горіх, вирій, голуб, жито, іскра, кермо, кібець, колиба, малина, печат, равлик, свинець, срібло, співа-ти, тиква, хліб*. Крім того, він виявив чимало трипільських слів, які збереглися в санскриті: *паш* – пасти, *паша* – паша, *трьна* – трава (у нас трин-трава і трина-січка), *гна* – гнати; *молока* – напій, водопій, молоко, *крав'я, кравас* – кров. Слова з санскриту, співзвучні з українською мовою, наводить і професор Кобиллох: *біда, мана, доля, кула, пан, панна, дяка, мука, шістка, двічі, дума, задума, ліки, матка, тата* та ін.

Отже, ми бачимо органічний зв'язок фак-

тів трьох великих культур: індоєвропейської, трипільської, праукраїнської. Або, як ще сміливіше твердить В. Христенко: «Сучасні дослідники поглиблюють вивчення спорідненості української мови з санскритом і доводять, що санскрит і є стародавня українська мова, що «Веди» написані стародавньою українською мовою – санскритом» [19, 43].

Такі міркування можуть викликати схвалення чи заперечення, однак їх не слід залишати поза увагою, бо не можна усувати з поля зору науки жодне явище, що допоможе дійти істини. Своєю сенсаційністю ці версії стимулюють наукові дослідження, активізують думку, заохочують до пошуків. Довести життєвість цих міркувань зможе широке порівняльно-історичне тло [19, 43].

Друге – про нашу писемність.

Ми часом почуваємося ніби обділеними своїм пізнім прилученням до цивілізації. Хоча й 1000 років – вік чималий, але все ж це не три тисячоліття, як це має за собою грецьке письмо, чи й усі 3,5 тисячі років – китайське.

Е. Класен стверджує, що вже в VI ст. до н. е. слов'яни володіли численними містами, мали грамоту ще раніше греків і римлян й задовго до введення християнства вважались народом освіченим, що має свої власні письмена, які називалися буквицею. Саме ранньоукраїнською докириличною буквицею написана й «Велесова книга» [19, 44].

Де це все поділося? Де матеріальні свідчення – рукописи? Вони знищені в ході великого цивілізаційного зіткнення культур у процесі християнізації Русі.

Третє – фольклорна «археологія».

Це справді реліктові пісенні твори, яким, за свідченням професора Любові Мацько, – 3–5 тисяч років. Насамперед, це календарно-обрядові пісні.

Ось щедрівка, яку й тепер співають на Львівщині 13–14 січня:

Чи спиш, чи чуєш, Господаречку,
У своїм домочку
На Новий рік, на Новий рік?
Підем орати, підем сіяти
Яру пшеницю
На Новий рік, на Новий рік.

Як це – «сіяти на Новий рік»? А це за язичницьким календарем, якому 4–5 тисяч років. Новий рік за ним святкували на рівнодення 22 березня [24, 14]. Один із перших записувачів українських народних пісень З. Доленго-Ходаківський відносив значну частину українських обрядових пісень до сонцепоклонницьких, назвавши свої записи-зошити «язичницька скриня». Сучасний український сходознавець С. Наливайко дійшов висновку: «*Саме українські веснянки, колядки та щедрівки досьгодні зберегли вірування та уявлення, відбиті в Рігведі*». Але Рігведа славить Бога-творця. В українських же обрядових піснях є «первовічні води», «райдереве», «райські птахи» і немає жодного натяку на Бога-творця. З цього зіставлення С. Губерначук робить висновок: «*Тож названі наші обрядові пісні виникли раніше, ніж Рігведа*». [3, 144–147].

А це ж пам'ятки нашої української мови! Можна сказати й обережніше – праукраїнської чи протоукраїнської. Але це засадничі факти. І зафіксовані вони в фольклорній археології.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Антоненко-Давидович Б.** Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – К. : ВД «КМ «Akademia», 1994. – 255 с.
2. **Глібчук Уляна** // Дзеркало тижня, 20 жовтня 2007 р.
3. **Губерначук С. С.** Трипілля і українська мова / С. С. Губерначук. – К. : Фенікс, 2005.
4. **Губерначук С. С.** Як гул століть, як шум віків – рідна мова / С. С. Губерначук. – К. : «БЛІЦ-ІНФОРМ», 2002. – 234 с.
5. Див., напр.: Словник фразеологізмів укр. мови (АН, 2008); Словник Агатангела Кримського; Сергій Омельчук // Урок укр., № 6 (100) – 2007. – С. 34; Володимир Мельничайко. Про граматичну синоніміку // Урок української. – 2008. – № 1–2.
6. Історія української культури : зб. м-лів і док. – К. : Вища школа, 2000. – 607 с.
7. **Кісь Р.** Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Л. : Літопис, 2002. – 304 с.
8. **Кузьменко Ю.** Історія української мови в контекстах Юрія Кузьменка : навч. пос. / Ю. Кузьменко. – К. : Пульсари, 2003. – 124 с.
9. **Куляс П.** Наші історичні джерела / П. Куляс // Вісник Університету «Україна». – 2001. – № 1. – С. 107–110.
10. **Куляс П. П.** Система – проти суржику: редак-

Висновки. На що ми спираємося, опановуючи лексичні багатства української мови? На літературні і науково-історичні джерела, народну творчість. Філолог, редактор, журналіст мають проникати в цю багату народну скарбницю, черпати з неї нашу прадавню лексику, фразеологію, образність, філософію і не піддаватись моді пустих і значеннево непрозорих чужомовних запозичень.

У цьому дуже важливо утвердитися майбутньому редакторові, журналістові, педагогові. Адже мова для кожного з них є основним фаховим інструментом. В ній вони черпатимуть знання про світ і про людину, про свій народ і його духовні цінності. Від неї вони матимуть усю творчу наснагу. А для цього треба стояти на ґрунті віри в самодостатність рідної мови, в її необмежені можливості.

Вірити ж – це, насамперед, бачити ці можливості, оволодівати ними, зміцнювати свою переконаність невідпорними історичними фактами.

CITED LITERATURE

1. **B. Antonenko-Davydovych.** How we speak / B. Antonenko-Davydovych. — Kyiv : «KM» Akademia», 1994. — 255 p.
2. **Uliana Hlibchuk** // Dzerkalo tyzhnia, October 20, 2007.
3. **S. Hubernachuk.** Tripillia and Ukrainian language / S. Hubernachuk. — Kyiv : Phenix, 2005.
4. **S. Hubernachuk.** As it hums like the sound of ages — native language / S. Hubernachuk. — Kyiv : «BLITS-INFORM», 2002. — 234 p.
5. See : Phraseology dictionary of the Ukrainian language (Academy of Sciences, 2008); Ahatangel Krymskyi, Serhii Omelchuk // Ukrainian language lesson, № 6 (100) — 2007. — P. 34; Volodymyr Melnychaiko. About grammatical synonymy // Ukrainian language lesson. — 2008. — № 1–2.
6. The Ukrainian culture history : sourcebook. — Kyiv : Vyshcha shkola, 2000. — 607 p.
7. **R. Kis.** Language, thought and cultural reality (from Olexander Potebnia to the hypothesis of linguistic relativism) / R. Kis. — Lviv : Litopys, 2002. — 304 p.
8. **Y. Kuzmenko.** History of Ukrainian language in summaries of Yurii Kuzmenko : study guide / Y. Kuzmenko. — Kyiv : Pulsary, 2003. — 124 p.
9. **P. Kulias.** Our historical sources / P. Kulias // Open International University of Human Development «Ukraine» bulletin. — 2001. — № 1. — P. 107–110.

торський погляд : навч. пос. / П. П. Куляс. – К. : ІВО АПН України; Кіровоград : Ярослав, 2009. – 180 с.

11. **Мацько Л. І.** Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. для студентів-філологів ОКР «Магістр» / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

12. **Мосенкіс Ю. М.** Словник трипільської спадщини в українській мові / Ю. М. Мосенкіс // Мова та історія : пер. зб. наук. праць. – Вип. 87, спецвипуск. – К., 2006. – С. 130–137.

13. **Мосенкіс Ю. Л.** Українська мова в євразійському просторі. Трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Ю. Л. Мосенкіс. – К. : ВДА+С, 2006.

14. **Рильський М. Т.** Ясна зброя / М. Т. Рильський. – К. : Рад. письм., 1971. – 288 с.

15. **Сербенська О.** Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волошчак. – К. : ВЦ «Просвіта», 2001. – 204 с.

16. **Сірук А.** Етнікон. Народопис / А. Сірук. – Жит., 2009. – С. 133.

17. **Степаненко М.** Історія, граматики, поетика українського слова / М. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2008. – 344 с.

18. **Ткаченко О.** Мова і національна ментальність. Спроба сучасного синтезу / О. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с.

19. **Фаріон Ірина.** Мова – краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. / Ірина Фаріон. – 2-ге вид. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2007. – 212 с.

20. **Федик О.** Чи стане Львів взірцем мовної чистоти? / О. Федик // Вісник Львівського ун-ту; Серія «Журналістика». – 2003. – Вип. 23. – С. 9.

21. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2002. – 735 с.

22. **Христенюк В.** Питання походження української мови / В. Христенюк. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 54 с.

23. **Шевельов Ю.** Чому общерусский язык, а не виборуська мова? / Ю. Шевельов; Вибрані праці у двох книгах. – Т. 1 : Мовознавство.

24. **Ющук І. П.** Якщо ти українець... / І. П. Ющук. – К. : Просвіта, 2007. – 32 с.

25. **Красуский М.** Древность малороссийского языка, 1880 г. // Ржищівський археодром – 2 / П.-Хмельн. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – К., 2004. – С. 24–33.

10. **P. Kulis.** System — against Surzhyk : editorial view: study guide / P. Kulis. — Kyiv : Academy of pedagogical sciences of Ukraine Institute of higher education, Kirovohrad : Yaroslav, 2009. — 180 p.

11. **L. Matsko.** Ukrainian language in the educational space : study guide for students-philologists of EQL «Master» / L. Matsko. — Kyiv : National pedagogical university named after M. Drahomanov publishing house, 2009. — 607 p.

12. **Y. Mosenkis.** Dictionary of Tripillia heritage in the Ukrainian language / Y. Mosenkis // Language and history : Collection of scientific papers translation. — Issue 87, special issue. — Kyiv, 2006. — P. 130–137.

13. **Y. Mosenkis.** Ukrainian language in Eurasian space. Tripillia euphony genesis and distant family ties / Y. Mosenkis. — Kyiv : VDA+C, 2006.

14. **M. Rylyskiy.** Clear weapon / M. Rylyskiy. — Kyiv : Radianskyi pysmennyk, 1971. — 288 p.

15. **O. Serbenska.** Actual interview with a linguist: 140 questions and answers / O. Serbenska, M. Voloshchak. — Kyiv : «Osvida» publishing center, 2001. — 204 p.

16. **A. Siruk.** Etnikon. Narodopys / A. Siruk. — Zhytomyr, 2009. — P. 133.

17. **M. Stepanenko.** History, grammar, poetics of Ukrainian word / M. Stepanenko. — Poltava : ASMI, 2008. — 344 p.

18. **O. Tkachenko.** The language and national mentality. Modern synthesis attempt / O. Tkachenko. — K : Hramota, 2006. — 240 p.

19. **Iryna Farion.** Language — the beauty and power: social and creative role of the Ukrainian language in XI — mid XIX century / Iryna Farion. — II issue. — Lviv : National University «Lvivska Politechnika» publishing house, 2007. — 212 p.

20. **O. Fedyk.** Will Lviv become an example of linguistic purity? / A. Fedyk // Lviv University bulletin; Series «Zhurnalistyka». — 2003. — Issue 23. — P. 9.

21. Mykola Lukash translations phraseology : dictionary-reference book / composed by O. Skopnenko, T. Tymbaliuk. — Kyiv : Dovira, 2002. — 735 p.

22. **V. Khrystenok.** Origins of the Ukrainian language / V. Khrystenok. — Kyiv : National pedagogical university named after M. Drahomanov publishing house, 2008. — 54 p.

23. **Y. Sheveliov.** Why is all-Russian and not vibchorussian language? / Y. Sheveliov. // Yurii Sheveliov. Selected works in two books. — Book 1: Movoznavstvo.

24. **I. Yushchuk.** If you are Ukrainian ... / I. Yushchuk. — Kyiv : Prosvita, 2007. — 32 p.

25. **M. Krasuskij.** Ruthenian language antiquity, 1880 // Rzhyschchiv archeodrome — 2 / Pereyaslav-Khmelnytsky Pedagogical University named after H. Skovoroda. — Kyiv, 2004. — P. 24–33.